

НОВІ РЕЛІГІЙНІ ТЕЧІЇ В УКРАЇНІ: ЗАГРОЗИ УЯВНІ І РЕАЛЬНІ

З'явившись в Україні наприкінці 80-х-початку 90-х рр. ХХ ст., нові релігії за роки свого існування тут стали елементом її релігійного ландшафту, фактором духовного життя, суб'єктом міжрелігійних, навіть державно-церковних відносин, об'єктом постійної уваги з боку мас-медіа. Навколо нових релігій йдуть багаторічні дискусії щодо їхньої суті, причин виникнення, наслідків функціонування в суспільстві, впливу на свідомість особи і спільноти тощо. Але особливо гаряче в ЗМІ та експертних колах обговорюється питання небезпек і загроз, які несуть з собою нові релігійні течії (НРТ).

Саме тому назріла необхідність розібратися: чи дійсно НРТ такі вже небезпечні для України і як реагувати українському суспільству та державі на їх присутність в українському релігійному полі? Як втримати баланс між національним інтересом держави, законодавством України у сфері свободи совісті та вимогами міжнародного співтовариства, зафіксованих в різноманітних документах з прав людини?

Перш за все, виходячи із статистичних даних щодо нових релігій в суспільстві, немає підстав ані перебільшувати, ані применшувати їхнє значення ні в житті всього людства, ні в житті українського народу. Серед загальної кількості віруючих доля прихильників НРТ складає не більше 1,5% [Див.: Introvigne Massimo. The Future of Religion and the Future of New Religions // http://www.cesnur.org/2001/mi_june03.htm]. Близькими є статистичні показники і щодо кількості релігійних організацій новітньої орієнтації – до 5 відсотків [Пораховано за: Таблиця змін мережі релігійних організацій України 1991-2000 рр. // Історія релігії в Україні: У 10-ти т. – Т.10. Релігія і церква в незалежній Україні // Редкол.: А.Колодний (голова) та ін. – К., 2001; Релігійна мережа України. Таблиця змін за даними на 1 січня відповідного року // Релігійна панорама. – 2002-2008. – №2]. Абсолютна кількість неовірян може зрости у зв'язку із збільшенням кількості населення Землі, успішному поширенню того чи іншого нерелігійного руху, відповідно збільшуватиметься і кількість релігійних об'єднань цих віруючих, але відносні показники будуть залишатися в межах до 10%. Тому і в структурі релігійної карти світу чи окремої країни новим релігіям треба відводити відповідне місце.

Враховуючи молодість НРТ та відсутність тривалої віросповідної традиції, треба передбачати, що прихильники нових релігій занадто активні в сповідуванні того чи іншого вчення, сповнені надмірним бажанням поділитися зі всім світом результативністю своїх духовних пошуків у рамках якоїсь нової системи поглядів, агресивно налаштовані щодо тих, хто критикує їх, виступає проти їхньої діяльності тощо. Так званий синдром неофіта, відомий в усі часи і в усіх духовних традиціях, проявляється в проявленій екзальтації, в незвичних реакціях на події індивідуального й суспільного життя. Але з часом нинішні НРТ, долаючи “дитячі хвороби росту”, стають респектабельнішими та більш врівноваженими. Вже зараз ми спостерігаємо, що настає новий етап у поширенні НРТ в Україні. На зміну першому – екстенсивному – етапові приходить інший – інтенсивний, що пов'язаний з певною стабілізацією стрімкого зростання кількості релігійних громад, некерованому притоку нових віруючих. Зараз головним стає те, чи обрана релігія відповідає зовнішнім і внутрішнім потребам людини, чи здатна вона дотримуватися всіх тих приписів, які сповідуються даною релігією, зокрема, чи здатна вона важко працювати над собою, ходити на зібрання, слухати проповіді, читати священні тексти,

■ **Филипович Л. О.** – докт. філос. наук, проф., зав. відділом релігійних процесів в Україні Відділення релігієзнавства ІФ ім. Г. С. Сковороди НАН України

жити відповідно до релігійно-церковних вимог. Тому то другим етапом постає вже як етап відбору дійсно віруючих з випадково зайшлих до церкви, це етап сутнісної трансформації вірних, їх якісного внутрішнього зростання, утвердження і зміцнення у вірі. Це етап організаційного оформлення громад, висування лідерів вже українського походження, здобуття себе як інституції серед інших подібних інститутів. Все це визначає характеристику сучасного стану НРТ в Україні, який можна кваліфікувати як суперечливий, що детермінований як певними успіхами, так і поразками.

Беручи до уваги достатньо складну ситуацію, в якій перебувають новітні релігії в Україні і яка буде погіршуватися у зв'язку з глобальною економічною кризою, бажано виходити з того, що НРТ не постають якимось ексклюзивом для релігійного життя України, тому природно означити своє ставлення до них як до будь-якого іншого типу релігійних організацій, які в пріоритетах державної політики займають не домінуюче місце, які не є головною проблемою суспільства. НРТ – це не особливий, а ситуативний сегмент нинішньої релігійної ситуації, державно-церковних відносин, щодо якого держава демонструє рівноправну і законом визначену позицію: ніяких преференцій, але й ніяких дискримінацій чи переслідувань.

Виділяючи деякі результати присутності НРТ в українському соціумі, ми неодноразово наводили докази вітальності неорелігійних явищ [Филипович Л.О. Нові релігійні течії в українському соціумі // Україна релігійна. Колективна монографія. Книга перша. Стан релігійного життя України. – К., 2008. – С.358-360]. Але присутність НРТ в релігійному полі України актуалізувала і деякі проблеми, які пов'язують із наявністю нетрадиційних для України релігій. За останні роки, як вже зазначалося, релігійна карта України, яка раніше була обмежена лише “дозволеними” 9 конфесіями, істотно збагатилася, релігійне життя українців конфесійно урізноманітнилось. І це посилює релігійну гетерогенність українського народу, розділення, роз'єднання українського суспільства за релігійною ознакою. До різнополітичності, поліетнічності додалася і полірелігійність. Зростаюча кількість релігійних течій і центрів (з 9 до 120) свідчить про плюралізацію суспільної свідомості, релігійного світобачення зокрема. З одного боку, в житті народу України створена унікальна ситуація реального (практичного) релігійного і світоглядного плюралізму, а з іншого – це є загрозовим для відносної релігійної гомогенності українського суспільства, яку навряд чи вдасться зберегти, якщо Україна усвідомлює себе частиною світового, зокрема європейського, співтовариства. Останнє давно вже характеризується як полірелігійне. З одного боку, так, плюралізація зрештою сприяє демократизації держави, входженню України до світової спільноти, яка давно вже не є монорелігійною (навіть Європа, де на відміну від Америки існують історичні, традиційні, базові релігії), а з іншого – НРТ розвивають етнічну ідентичність, створюючи тим самим так звану проблему конфлікту ідентичностей. Чи сприяють НРТ духовній консолідації нації, чи формують зрозумілий і прозорий релігійний простір, в якому сучасній людині, зокрема громадянину України, легко зорієнтуватися? Як в цій ситуації бути державі, яка б мала дбати про свою цілісність, єдність, і не тільки територіальну чи економічну, але й духовну, релігійну, культурну, ідеологічну, про безпечні і прогнозовані духовні орієнтири своїх громадян?

Саме завдяки новим релігіям ідейний і екзистенційний простір України збагатився нетрадиційними підходами і способами життя, що будуються на інших світоглядних засадах, ніж ті, що були притаманні українцям від роду. Присутність нових, альтернативних релігійних явищ струснуло традиційний світогляд, спосіб мислення, традиційні устої українського суспільства. Українці побачили, що є ІНШЕ, і воно не завжди гірше від українського. За кожною нетрадиційною релігією стоїть інша культура, інші стереотипи, які не збігаються з автохтонними. Світоглядна революція відбувається не просто в змінених умовах, а в умовах ринкової конкуренції. Недарма сучасну ситуацію вибору релігій порівнюють з маркетом, де попитом користується дешевший і якісніший товар. Плюральність створює умови вільного вибору релігій, але ці умови не рівні для традиційних і нових релі-

гій (відомо, що перші певною мірою підтримуються владою, особливо місцевою, а більшість НРТ – в кращому випадку, іншими державами, а то й матеріальними вливаннями для організації місіонерської діяльності). Перед державою постає проблема: підтримувати власного “виробника духовних послуг” чи пустити на ринок “імпортований духовний продукт”, оскільки відсидітися, спостерігаючи, як конкурують між собою історичні і нові церкви, не вдасться.

НРТ утвердили повагу до прав людини на особистий вибір, але при цьому не врахували баланс інтересів особи і спільноти, що призводить до нехтування загальнонаціональних пріоритетів. НРТ пропонують нові трактування, нові концепції, нове розуміння життя і світу, Бога і людини, чим створюють, без сумніву, певну загрозу традиційним релігіям, традиційній духовності, традиційному способу життя. Самі НРТ, базуючись на певній традиції, як правило, чужій для українців, надають можливість познайомитися з іншим світом, з іншими культурами, привчаючи українців до толерантного співжиття з іновірцями. Але у держави, як і у всього суспільства, виникають питання: чи не призводить це до негачії українських традицій? Чи не виступають НРТ невільно додатковою можливістю розсварення своїх із своїми, розмиття поняття єдиної церкви, єдиної нації, єдиної культури тощо? Не постаючи наслідком внутрішнього розвитку традиційного українського релігійного простору, чи перетворюються НРТ з часом на рідні для духовного життя нації релігії, як довго чекати на їхню українізацію? Хіба держава зацікавлена в існуванні на її території чужих, часом ворожих ідеологій, вчень, організацій?

Демонструючи новітню форму співіснування різних релігій, НРТ подають приклад того, як можна жити за новими правилами – не в ситуації постійного конфлікту, а в режимі діалогу. Але при цьому, зрозуміло, НРТ використовують виключно чужий, частіше всього американський досвід, який ґрунтується на ідеї рівності всіх віросповідань перед законом, на повазі до індивідуального релігійного вибору кожного громадянина. Але чи спрацьовує цей досвід в Україні, яка духовно поставала не на повазі до свободи вибору релігії певною особою чи спільнотою, а на слухняності і згоді із рішенням її державних або релігійних лідерів?

Пропагуючи ідеї родини, поваги до батьків, НРТ невільно вплинули на загострення проблеми поколінь. Деяким українським батькам так хотілося, щоб діти успадкували заборонену комуністичним режимом віру, щоб держава релігійно зміцніла за рахунок однієї церкви. Вони при цьому не розуміють молодь за її дещо нові життєві орієнтації, а тут з’являється ще й додатковий дратівливий момент у відносинах “батьки-діти” – світоглядний, релігійний, що свідчить про більш глибокий розрив традиції, багатовікової духовної спадщини, культурної неперервності поколінь. Держава, первісною клітинкою якої є сім’я, менше всього зацікавлена в розхитуванні століттями перевіреної соціальної одиниці, на яку в першу чергу вона опирається в своїй політиці, тому вона всяк буде протестувати проти нестабільності у сфері родинних відносин.

Тим не менш, подобається це чи ні державі, суспільству й іншим церквам, НРТ, успішно справляючись з духовними, соціальними проблемами, виявилися достатньо функціональними: крім звичайних (комунікативна, інтеграційна, компенсаційна тощо), нові релігії стали виконувати ще й специфічні функції (дипломатична, міжкультурного спілкування, орієнтації чи американізації та ін.) в українському суспільстві, про що вже мовилося. Але, розширюючи функціональність релігії в соціальній та культурній сфері, чи не втрачають від цього НРТ себе, власне, як релігію? Чи залишається там віросповідна компонента, а чи ж тільки надаються послуги на віросповідні потреби споживача-віруючого? Нові релігії менше всього подібні релігіям в традиційному їх розумінні: віровчення існує як просто вчення або філософська концепція, але частіше відсутня система спільнотного вшанування Бога – молитися-спілкуватися с Богом (Абсолютом, надприродним світом тощо) можна будь-де з будь-ким і будь-коли, організація совірників (сомислеників) немає усталених форм, розмірів. З новими релігіями, крім неохристиянських громад, які прагнуть наслідувати спільноти первісних християн, але погано інституалізовані

на макро- (не кажучи вже про мега-) рівні, державі важко спілкуватися, оскільки таких автономних громад безліч, які нікому не підпорядковуються, крім свого релігійного лідера. Ці громади не переросли рамки окремої релігійної групи, не перетворилися на самобутню деномінацію. За законом, всі релігії рівноправні. Але державі важко гарантувати рівність конфесії, за якою стоїть 5 млн. сповідників, і груп релігійних організацій, які об'єднують до сотні своїх послідовників.

Незважаючи на збільшення кількості неофітів, появу все нових церков, НРТ не здатні охопити духовним впливом більшу частину українців, які у своїй основній масі залишаються все таки поза конфесіями, ставляться до релігії індиферентно, незважаючи на проповідницькі та організаційні зусилля як традиційних церков, так і нових течій.

Повній адаптації нових релігій до українських умов і перетворення їх на українське духовне явище заважають чимало факторів, серед яких домінуючими є інtrarелігійні або внутрішньоцерковні проблеми НРТ, що відбивається на їх невизначеному і в цілому невизнаному статусі в українському суспільстві.

В цілому українське суспільство й досі не прийняло НРТ як свої, рідні, природні. Незважаючи на певні успішні спроби організувати повноцінне релігійне життя НРТ, вони й досі є маргінальними і не зовсім вписаними в культурний контекст України, почуваються чужими в цьому середовищі, важко сприймаючи українські реалії. На перших порах неовіряни ставилися до своїх громад як до можливості виїхати за межі України, на батьківщину НРТ. Міграційні настрої серед них були надто високі. Але з часом стало зрозуміло, що всі виїхати в зарубіжжя не зможуть, а тому потрібно пристосовуватися до цього життя. Хоч багато неовірян так і живуть, перебуваючи в Україні як в еміграції, оскільки їхні сподівання на краще життя продовжують бути пов'язаними з країною походження їхнього релігійного руху. Все це накладає свій відбиток на взаємини між релігійною організацією, напрямом, деномінацією, об'єднанням і державою, суспільством, переважно історичними релігіями і церквами.

Немаловажними для негативного сприйняття НРТ, які не є українським явищем (крім рідновірів), виявляється їхня реакція на національні процеси, ставлення неорелігій до етнонаціонального сегмента життя. В цілому ж, будучи позаетнічними, а інколи й антиетнічними, що не притаманно українській ментальності, в умовах відновленої актуалізації етнічного фактора в очах українців посилюватиметься чужість цього явища. Хоча позаетнічність НРТ також зазнає змін: все менше є таких нових рухів, які в ситуації національного відродження хотіли б набутти репутації неукраїнського руху, маргіналізуватися, не вписавшись в місцевий контекст.

Слабка соціальна інтеграція українського суспільства сприяла безконтрольному поширенню різних НРТ і водночас призвела до певної сектантизації та сепаратизації неорелігійних течій. Останні виявилися безсилим відстоювати свої інтереси як релігійних меншин. Релігійна свобода, право людини вільно сповідувати будь-яку або не сповідувати ніякої релігії не є незворотними, духовна стабільність, міцність і єдність соціальної системи, в якій діють рівноправно різні релігії не закарбовані на вічно. Розгойдують ситуацію важко досягнутого балансу різні організації, в т.ч. й антисектантські, які дезінтегрують суспільство за релігійною ознакою, конфесійною належністю.

Українське суспільство має підстави для незадоволення діяльністю тих релігійних течій, які не враховують історичної релігійної традиції українців, в непридатній українській ментальності силовій формі нав'язують те чи інше вчення, вважають цінності своєї конфесії далеко вищими (а то й єдиноприйнятними) за традиційно українські, безпардонно й примітивно проводять місіонерську роботу, не поважають українську мову тощо. Нещодавно оприлюднені факти масового фінансового ошукування українців, шахрайського заволодіння їхнім майном, коли обманним шляхом заставляють працювати на інші держави тощо. Якщо порушуються права громадян України, держава повинна захищати останніх. Але переслідувати за погляди, які відрізняються від загальнопоширених, якщо вони не явно

антигуманні, заборонено; піддаються засудженню тільки дії та наміри здійснити протиправну дію.

Гадаємо, що НРТ відчули “дихання зими” у ставленні до них як з боку держави, так і суспільства загалом. Вони готуються до ускладнень у своєму бутті в українському соціумі, яке стало більш обізнаним (хоч і однобічно) щодо НРТ. Нові релігії вже не дивуються негативізму і спротиву державних, церковних та частини громадських структур на свої ініціативи. Не здивуєш НРТ і антисектантськими виступами ЗМІ. Можна передбачити, що все це тільки посилиться: і ворожість та упередженість людей щодо НРТ, і невиконання державою конституційних і законодавчих норм у сфері свободи совісті, й необґрунтовані обмеження з боку держави на пропаганду неотечіями своїх релігійних істин тощо.

За таких умов можна передбачати декілька моделей або стратегій поведінки і розвитку НРТ, які вкладаються з усією варіативністю останніх у дві основні лінії: відмовна (rejection) й пристосовницька (adaptation). Перша стратегія, що базована на неприйнятті, відкиданні цінностей сучасного секуляризованого світу, нагадує за своїми формами і методами “релігійну революцію” [Berger P. The Desecularization of the World: A Global Overview // The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. Wm. B. Eerdmans Publishing, 1999. – P.1-18], наслідком якої буде створення релігійної субкультури, інституалізованої чи неінституалізованої, але яка прагнучиме до інституалізації. НРТ все більше орієнтуватимуться на практичну корисність й результативність. Тому вони мають бути дієвими і тотальними. Цим шляхом вже ідуть багато неорелігійних утворень, які розвиваються в межах консервативних і фундаменталістських парадигм. В даному випадку, як слушно зазначає Грейс Деві, неможлива “віра без належності”, а тим більше “належність без віри” [Davie G. Believing Without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain? // Social Compass. – 1990. – #37. – P. 455-469].

Через свою нечисельність НРТ не здатні будуть продемонструвати протест чи боротьбу проти історичних релігій і конфесій, в тому числі й в Україні, проти державної політики дискримінації. Хоча є поодинокі спроби відстояти свої інтереси та авторитет в судах через відповідні позови, де відповідачами постають масмедійні засоби. Але переважна більшість НРТ своє невдоволення зафіксує ігноруванням суспільства, ще більшою ізоляцією від нього, створенням закритих структур у рамках своїх релігійних об’єднань.

Друга стратегія – стратегія “пристосування до секулярності” – мала б забезпечити можливість НРТ вижити в складних умовах сучасних суспільно-релігійних і міжрелігійних відносин. Це стосуватиметься тих нових релігій, які відносно давно існують в Україні і мають певну підтримку, негласну симпатію або нейтральність щодо себе з боку суспільства та влади. Ця стратегія, яка домінувала у другій половині ХХ ст. в політиці більшості церков та релігійних організацій, зрештою, на думку більшості експертів, зазнала поразки. Але Україна ще не пройшла свого історичного шляху в цій еволюції, тому адаптативна стратегія буде активно використовуватися НРТ доти, доки ця політика приносить користь таким релігіям.

Але будь-яку агресивну критику на свою адресу, несправедливість у ставленні, переслідування своїх послідовників НРТ сприймуть як знак до протесту – активного чи пасивного, видимого чи невидимого. Скоріше всього вони підуть в опозицію до соціуму, втомившись доводити йому свою світоглядну нешкідливість, соціальну корисність, навіть український патріотизм. Суспільство дивним чином вже розділило всі НРТ на ті, які можуть існувати в Україні, і ті, які є небезпечними для її духовного і національного розвитку. Тому свобода віросповідання все більше залежатиме не від законів, які регулюють цю сферу суспільних відносин, а від тих, хто їх інтерпретуватиме і застосовуватиме на практиці, від орієнтацій носіїв громадської думки, від суб’єктивних преференцій лідерів держави, на що впливає позиція звичайних віруючих, кліру, наукових і громадських інституцій як антисектантського, так й об’єктивно-наукового спрямування.

Виокремлення двох стратегій функціонування НРТ в Україні не означає, що не виникатимуть якісь інші моделі, зокрема й суспільно небезпечні, які враховувати-

муть безліч обставин, зокрема ступінь загальної релігійності суспільства, характер державно-конфесійних відносин, рівень релігійної свободи, тенденції внутрішнього розвитку самих релігій, зокрема нових, співвідношення “зрілої” і “незрілої” релігійності [Див.: Оллпорт Г. Личность в психологии. – СПб., 1998], тісно пов’язаних з так званою дорослою чи дитячою релігійністю (не за віком, а за внутрішніми сутнісними характеристиками). Чим скоріше НРТ здолають стадію “незрілої” і перейдуть до “зрілої” релігійності, тим ефективніше вони набуватимуть ознак терпимого, а може й співчутливого ставлення до інших релігій та їх носіїв, характеризуватимуться високою вимогливістю до свого віровчення і поведінки, соціальною відповідальністю і солідарністю.

Пророковане тотальне панування нової нетрадиційної релігійності на фоні постійних попереджувальних меседжей щодо небезпеки нетрадиційних і нових вірувань не відбулося, а останні, досягнувши свого кількісного піку в середині 90-х рр. м.ст., з часом почали навіть спадати. Не кращі часи зараз переживають громади неорелігійного спрямування та їх члени. Приток нових вірян до НРТ дуже повільний, оскільки виявилось, що бути послідовником не пануючої релігії в Україні не так просто, незважаючи на всі законодавчі гарантії свободи совісті та віросповідань. І повального захоплення новими релігіями не сталося не тому, що активізувалися антисектантські організації в Україні (вони заявили про себе як інституалізований рух лише в останні 3-4 роки) чи українська держава відреагувала попереджувальними кроками на заклики ультраправославних патріотів. Загалом у світі з кінця 90-х рр. XX ст. з’явилася і набирає сили тенденція до пригальмування поширення НРТ. Основна причина повільності проникнення НРТ в Україну в тому, що нові течії – генетично, ментально, культурно не укорінені в житті нашого народу. Вони й досі виступають як чужеродний феномен, який ґрунтується не на українській матриці, не на українських звичаях, не на українській мові. Він несе в собі інакшість, навіть чужість, яку не хочеться опановувати, з якою не виникає потреби навіть знайомитися. За ці роки втратилася цікавість до іншого, не нашого. Ця інакшість навіть почала дратувати, оскільки хочеться знайомого, спокійного, впевненого, перевіреного, усталізованого. Хвиля активного експериментування в духовній сфері зійшла нанівець, суспільство досить обережно ставиться навіть до незначних реформ у традиційних течіях і церквах. Все більше людей схиляється до традиційних форм релігійності, сприймаючи поодинокі зацікавлення модерністськими формами релігійності як дань недосвідченості молодості, як духовній нерозвинутості і релігійній безкультурності.

В надрах нашої культури назрівають певні настрої, які реактивно пов’язані з хвилею хаосу, безсистемності, вседозволеності, втрати будь-яких гальм у сфері економіки, політики, людських відносин. Суспільна свідомість готова до незгоди, неприйняття, відторгнення. Вже зараз можемо вловити симптоми майбутнього бунту проти безпорядку, множинності думок, безвідповідальності. Суспільство саме відпрацює захисні механізми як природну реакцію на домінуючу тенденцію. А тотальне заборонство на існування нових релігій з такою знайомою “застережливостю” і широкомасштабною боротьбою із “зловредними явищами” тільки зміцнить нові релігії в бажанні протистояти монополізму однієї ідеології, однієї точки зору.

Зрозуміло, що зміни в неорелігійному сегменті духовного життя України корелюватимуться загальними стратегічними прогнозами щодо всього релігійного ареалу, в т.ч. і українського. Не можна не погодитися з висновком А.Колодного, який писав: “Християнство в Україні вижило в органічно витворених і прийнятих її народом формах при збереженні в непорушності його євангельського змісту, його вихідного духу. Однією із заporук цієї живучості є те, що це християнство було живим, незакостенілим на якихось довічних стандартах, богословських установах і обрядових формах. Тому зараз, коли в Україні звучать застереження від якихось змін від представників наявних в ній традиційних релігійних систем, заклик навіть до держави використати ледь не силу, щоб зберегти усталені віками релігійні форми, то все це виглядає явним анахронізмом. Україна живе в глобалізова-

ному світі. Всі ті релігійні процеси, яким підвладний цей світ, не можуть не позначитися на її релігійному житті” [Колодний А. Релігійне життя України в його перспективах // Україна релігійна. Книга друга: Прогнози релігійних процесів в Україні.– К., 2008. – С.12-22].

Таким чином, нові релігійні явища завжди будуть обов’язковим елементом духовного розвитку людства. Вони свідчитимуть про вітальність релігії. Без сумніву, окремі релігійні напрями можуть зникати, трансформуватися, перероджуватися, з’єднуватися, утримуючи в собі потенційні можливості певних небезпек для культурної і духовної тожсамості (ідентичності) народу і держави, серед яких треба навчитися розрізняти уявні і реальні загрози, щоб вчасно сформулювати адекватні відповіді на виклики епохи.

С. КОНОНЕНКО ■

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ФАНАТИЗМ БІЛЯЦЕРКОВНИХ ПРАВОСЛАВНИХ СПІЛЬНОТ

Виникнення феномену **фанатизму** перш за все пов’язують з релігією. Саме це слово має латинське коріння (від лат. *fanaticus* – шалений, відчайдушний). І це показово. Постання у давніх римлян окремої форми ритуалу, яка відзначалася екстатичними приступами, голосними викриками, неадекватною поведінкою, сприяло поширення серед жителів Великого міста східних релігійних культів, зокрема Кибели (Великої матері). Відокремлюючи служителів власних греко-римських культів від східних прибульців, римляни цим терміном виявляли свою окремішність, вищість, культурність та наділяли протилежну сторону удаваною дикістю, кровожерливістю, формою культових відправ, табуйованих з погляду суспільної моралі давньоримської спільноти.

Фанатизм – це феномен, дослідження якого пов’язане з психологією, соціологією, релігієзнавством, конфліктологією, фізіологією, економічними дисциплінами. Розглянемо визначення цього терміна, які подають сучасні словники В “Релігієзнавчому словнику” **фанатизм** розглядається як “доведена до крайньої міри відданість релігійним ідеям, прагнення неухильно дотримуватися їх у практичному житті, нетерпимість до інших вірувань та іновірців. Характерною особливістю релігійного фанатизму є перевага емоційного над раціональним [Релігієзнавчий словник. – К., 1996. – С. 353]. У сучасній філософській довідниковій літературі **фанатизм** визначається як будь-який тип односторонньої, упередженої релігійної активності. При цьому виділяються особливості фанатичного способу діяльності, які характеризують, з одного боку, спосіб мислення або специфіку психології фанатика, а з іншого – специфіку його поведінки, характерною ознакою якої є некритична переконаність у тому, що тільки притаманні даному індивіду погляди, ідеї, думки про світ є єдино істинними. Специфічне визначення **фанатизму** подає “Психологічний словник”. Фанатизм в ньому подається як непохитне, відкидаюче будь-які альтернативи слідування індивіда визначеним поглядам, які знаходять своє вираження в його діяльності і спілкуванні. Фанатизм зближується з готовністю до жертви. Відданість ідеї поєднується з нетерпимістю до інакомислячих, зневагою до етичних нормативів, які перешкоджають досягненню визначеної мети. Для фанатиків характерна підвищена емоційність, некритичне ставлення до будь-якої інформації щодо їх поглядів, відкидання критики, навіть позитивної.

Найчастіше в літературі **фанатизм** розглядається як форма масового, колективного психозу, що виражається в маніакальній одержимості певною ідеєю чи